

*Віталій
Терлецький*

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГЛЯД НА КАНТОВУ АНТРОПОЛОГІЮ

В. Козловський

Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі

К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2014. — XXIX, 595 с.

Так уже сталося, що антропологічна тематика в творчості І. Канта впродовж тривалого часу залишалася на периферії досліджень, які здебільшого концентрувалися на пізнавальній, етичній, естетичній або релігійній проблематиці. Хоча сам Кант недвозначно стверджував, що питання про те, «що таке людина?», має мовби вивершувати будову критичної філософії, бо ж до нього сходять відомі три питання критицизму (KrVB 833), втім, через вплив німецького ідеалізму, згодом позитивізму, неокантіанства і навіть почасти екзистенціалізму Кантову філософію було зведено головню до питань трьох «Критик». Лише в останні десятиріччя окреслилося пожвавлення інтересу дослідників до цієї тематики, і рецензована монографія Віктора Козловського цілком потрапляє в річище цього сучасного тренду світового кантознавства.

Перед нами не лише ґрунтовна розвідка антропологічної думки фундатора критичної філософії, що вирізняється продуманим планом та його сумлінною реалізацією на досить високому професійному рівні. Перед нами не просто глибоке дослідження, в яке залучено величезний масив оригінальних текстів самого Канта і, що не менш вагомо, критичної німецької та англійської кантознавчої літератури. Перед нами перше (!) присвячене Кан-

© В. ТЕРЛЕЦЬКИЙ,
2015

товій філософії монографічне дослідження в незалежній Україні. І цей факт, безперечно, заслуговує на особливу увагу.

У структурному плані розглядувана книга В. Козловського складається з передмови, вступу, списку скорочень найбільш цитованих творів, чотирьох розлогіх частин, що містять диференційовані розділи і підрозділи, післямови, двох історичних екскурсів та наукового апарату (покажчиків та бібліографії). У передмові та вступі автор спочатку намагається кількома штрихами зобразити потенціал впливу Кантової думки на сьогоднішню філософію, а згодом характеризує стан досліджень у сучасному кантознавстві, причому наголос зроблено як на вітчизняних, так і на зарубіжних студіях. Водночас уже тут, на початку, він прагне зорієнтувати читача щодо свого заміру: «розкрити основні виміри Кантового розуміння людини», послуговуючись при цьому інструментарієм «концептуальних моделей» (с. XXVI). Такий свій намір, і zarazом суть підзаголовка монографії, пан Козловський поступово розгортає в перших трьох частинах.

Частина перша (с. 2–63), де йдеться про джерела і витоки Кантового «антропологічного дискурсу» та методологію дослідження цього дискурсу, вкрай вагома для розуміння задуму автора. Адже тут запропоновано огляд всіх антропологічних матеріалів, що належать Кантові, причому — і це дуже важливо — до горизонту дослідження залучено всю творчість мислителя, що так чи так містить або заторкує його розуміння людини. Читач з користю для себе дізнається про історію публікації творів (не лише антропологічної тематики) Канта, починаючи ще за його життя і закінчуючи академічним виданням. Тут же подано короткі змістовні описи релевантних для дослідження томів, чим, власне, окреслено текстуральний базис для самого дослідження.

З огляду на досить широке і на позір не зовсім очевидне дослідницьке поле, що включає як конкретні антропологічні уявлення Канта, так і дотичні до його антропології ідеї та сюжети, нагальною виявляється методологія запропонованого дослідження. Стосовно цього монографія В. Козловського теж є вельми новаторською для вітчизняної історико-філософської науки, позаяк він намагається поєднати методологічну стратегію «концептуального моделювання» із методичним прийомом «дослідження констеляцій». Такий підхід видається цілком доречним, оскільки, з одного боку, в Кантовому мисленні ми маємо справу з присутньо різними антропологічними дискурсами, реконструкцію яких складно здійснити в рамках якоїсь чітко зафіксованої й однозначної теорії (с. 48 і далі), а з іншого — концепт констеляції, на противагу тези про інтелектуальні впливи, дає змогу поглянути на досліджуваний дискурс у всій його конкретності та унікальності, в єдності «хронотопу-події», що зумовила постання та розвій саме цього і саме такого дискурсу. На переконання автора, тріада ньютоніанства, ляйбніціанства й вольфіанства, але не окремо, а в їхньому «збігові», закарбувала антропологічний розмисел критичної філософії (с. 62–63).

Докладному дослідженню виокремлених констеляцій присвячено другу частину монографії, де в чотирьох розділах послідовно йдеться про значення та вагу для Канта Ньютонової математичної фізики, Ляйбніцевої метафізики, Вольфової систематики та психологічних і антропологічних поглядів послідовників «*praesceptor Germaniae*». Тут читач знайде чимало цікавого і несправедливо призабутого, що вкрай потрібно відновити в пам'яті для належного розуміння витоків та еволюції критицизму, особливо так званого докритичного періоду. Зокрема, небезпідставно наголошено на значущості математичного методу Ньютона для «справи критики» (с. 86–87), важливості Ляйбніцевого принципу «живих сил» і для «докритичного», і для «критичного» періодів (с. 124–125), вирішальності Вольфової вимоги «системності» людського знання для Кантового філософського дискурсу загалом (с. 169–174). Можна без перебільшення твердити, що вся ця частина буде корисною як при студіюванні Кантової філософії, так і при її спеціальному дослідженні. Під певним кутом зору її можна розглядати навіть як ґрунтовний підручник для окремих тем філософії Нового часу та доби Просвітництва. Однак пан Козловський не просто уводить читача у «світ Канта», а, додержуючись своєї стратегії дослідження, постійно відтіняє відповідні «антропологічні конотації», які виявляються в природознавчій, метафізичній або психологічній імплікаціях відповідних вчень і теорій. У контексті розкриття зазначених констеляцій особливого значення набуває потлумачення антропологічної проблематики в рамках метафізичної доктрини А. Баумгартена, творчість якого істотно позначилася на змісті та конфігурації критицизму (с. 219–223).

Певна річ, систематичним ядром монографії і водночас оригінальним доробком її автора є теза про різні моделі антропологічного розмислу Канта, що її послідовно обґрунтовано в п'яти розділах третьої частини (с. 225–426).

Спочатку йдеться про виокремлення в різноманітних текстах Канта моделі людини як природної істоти, тобто про фізичну антропологію. Як слушно вказує пан Козловський, такий погляд на людину значною мірою спирався на тогочасні природничонаукові уявлення про людину як живу істоту, що обіймає певне місце в «царстві природи». Цікаво відзначити, що до цього антропологічного дискурсу належить не лише проблематика генези людських рас, а й такі базові питання, як, наприклад, зв'язок між природою людини та її просторово-часовими уявленнями (с. 246–249).

Наступною «концептуальною моделлю» є модель людини як ментальної істоти. Розроблення цієї моделі передбачає антропологічне перечитування психологічних, метафізичних і власне трансцендентально-філософських текстів мислителя, в результаті чого проступають значення і функція в рамках критицизму такого дискусійного концепту, як «трансцендентально-психологія».

Третій концепт експлікує людину під прагматичним кутом зору, тобто як космополітичну істоту, яка не лише теоретично пізнає, а й практично

застосовує набуті знання. Головні змістовні сюжети цього концепту людини добре відомі на підставі твору «Антропологія з прагматичного погляду» (1798). Шкода, що автор не подає інтерпретації цього твору *step by step*, але певною сатисфакцією виявляється наведення деяких оцінок сучасниками твору і, особливо, концентрація уваги на «парадоксах прагматичної антропології» (с. 331–348), здійснювана з урахуванням сучасного стану кантознавчих тлумачень. Утім, один момент вартий особливого наголосу, а саме те, що для такої моделі людини важливу роль відіграє фізична географія, позаяк цю науку та прагматичну антропологію «*об'єднує спільний космополітичний погляд на світ*» (с. 302).

Наступним концептом є модель людини як моральної істоти, що, як безпідставно зазначає автор, вимагає зважання не тільки на етичну теорію як «першу підставу» для моральної антропології, а й на філософію релігії як «другу підставу». Справді-бо, одна із засадових тез Канта стверджує іманентну притаманність людській природі радикального зла, що з неодмінністю тягне за собою положення, що будь-які засоби (політичні, соціальні, культурні) не спроможні виправити недосконалість людської природи. Тут може зарадити лише власне рішення людини вчиняти на підставі морального імперативу. Дуже цікавими у зв'язку з цим видаються міркування В. Козловського про трансцендентальну антропологію Канта (с. 391–395).

Нарешті, п'ятою моделлю є модель людини як інтелігібельної істоти. Через причетність людини до інтелігібельного світу вона не лише стає джерелом і актором свободи та спонтанності, а й наближається до «інших розумних істот» — теза, яка має вельми вагомим значення в критицизмі. У цьому пункті, на думку автора монографії, ми маємо справу вже з «метатеоретичною позицією» Канта, яка має на меті вияв «*граничних можливостей трансцендентального виміру як такого*» (с. 407). Як показано далі, схожа метатеоретичність властива й інтерпретації П. Стросона, й вченню Канта про інтелігібельний характер. Розгляд цієї моделі завершується досить вагомим висновком для всієї розвідки пана Козловського, а саме: «Кантове вчення про *інтелігібельну природу долає антропологічний дискурс* і веде до значно глибшого розуміння людини» (с. 424). Його можна витлумачити принаймні у подвійний спосіб: або у процесі розгортання своєї критичної філософії Кант дійшов усвідомлення, що пізнання про людину, які пропонує антропологія, недостатні й фрагментарні, щоб сказати, що ми знаємо, «що таке людина?», або ж сама антропологічна проблематика з певного моменту почала відігравати скромну роль у мисленні Канта. Проте, певно, не можна вважати Канта якимось провісником сучасної метаантропології.

Дещо несподіваною для читача видається четверта частина, що трактує рецепцію антропологічних ідей Канта в середовищі Київської духовної академії ХІХ — початку ХХ сторіччя, позаяк вона на позір може мати дуже опосередкований стосунок до «джерел, констеляцій, моделей» Кантового дискурсу. Хоча автор коротко пояснює структурну будову до-

слідження (с. 59), але таке пояснення все ж потребує належного обґрунтування. Крім того, сам виклад цієї частини є певною мірою монологічним, у тому сенсі, що він зводиться лише до відтворення поглядів відповідних авторів і не співвіднесений із позицією самого Канта. А втім, цю найменшу за обсягом частину монографії в жодному разі не слід розцінювати як заднім числом долучений додаток. З її змісту можна дізнатися не тільки про інтенсивність роботи вітчизняних мислителів з доробком Канта, а й про те, що антропологічний дискурс німецького філософа в усій його неоднозначності й різноплановості був відомий на наших теренах і нерідко поставав тим інтелектуальним збудником, який істотно позначався на духовній атмосфері наших попередників.

Розглядувана розвідка Віктора Козловського є результатом багаторічної і копійної роботи автора, про що свідчить бодай її обсяг, а ще більше — втілення її оригінальної ідеї: змодельовати різні концепти Кантового антропологічного дискурсу. Звісно, не все в ній уповні викладено, переконливо обґрунтовано і вичерпно з'ясовано. Скажімо, на наш погляд, залишився не зовсім проясненим зв'язок (якщо такий взагалі можливий) між виокремленими моделями дискурсу. Крім того, доречно було б докладніше зупинитися на методі (прийомі) дослідження констеляцій, який справді є відносно новим словом у методології історико-філософського дослідження. Втім, якщо спробувати схарактеризувати цю розвідку одним словом, то це буде «сумлінне дослідження». Сумління (це поняття багато чого важило і для Канта!) автора засвідчено не лише у змістовно насиченому тексті, а й не меншою мірою в тій старанності, яка так потрібна для укладання бібліографії, предметного та іменного покажчиків, надто у нудних для звичайних читачів термінологічному й полемічному екскурсах. Вочевидь, наявність окремих огріхів чи недоглядів (у правописі іншомовних слів, при цитуванні першої «Критики» відсутнє співвіднесення сторінок з українським перекладом, що має значення для тих, хто не читає філософа в оригіналі, або коли «принцип індивідуальності» стоїть замість «принципу індивідуалізації») не варто зараховувати на несумлінність автора. Сподіваємося, що вітчизняна наукова спільнота посвідчить свою сумлінність і належно оцінить цей справді непересічний доробок та його автора.